

کنفرانس سالانه
 رویکردهای نوین پژوهشی
 در علوم انسانی
 Annual Conference on
 new approaches to research
 in the Humanities
 25 December 2015

روان‌شناسی دین خویی
مطالعه موردی: (سیرهٔ روانشناختی، معنوی و فرهنگی نبی اکرم (ص))

دکتر حسین خنیفر^۱، فاطمه خنیفر^۲، مهدی عسکری^۳

^۱. استاد دانشگاه تهران-۴۲۷۹-۰۹۱۲۳۲۰

^۲. کارشناس ارشد علوم قرآنی و حدیث - دانشکده اصول الدین دزفول

^۳. دانشجوی مقطع دکترا سیاست گذاری عمومی - واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده

یکی از مقوله‌های مهم و دیرین در مباحث روان‌شناسی، مبحث روان‌شناسی معنویت است که از نظرگاه تاریخی و دینی دارای پیشینه‌ای به بلندای تاریخ و به ژرفای تحولات دانش بشری است. این مبحث در طول زمان و از آغاز زادگی به سمت پروردگی رفته است و از منظرهای اخلاقی، فلسفی، فرهنگی و دینی مورد بحث قرار گرفته است و آثار موجود در این زمینه و تا آغازگاه هزارهٔ سوم دلیلی بر این مدعاست. در این مقاله ضمن بررسی مقوله‌های اخلاق، دین، روان‌شناسی معنوی و دین و تبیین ابعاد روان‌شناسی معنوی، پیشینهٔ آن را در ادوار مختلف مورد بازبینی قرار داده، سپس چهار خدمت اساسی روان‌شناسی به دین در مباحث بهداشت روانی، روان‌درمانی، روان‌شناسی کمال و اخلاق در روان‌شناسی را بحث و در پایان مقاله به بررسی سیرهٔ روان‌شناختی پیامبر اعظم(ص) بعنوان مطالعه موردی و تکمیلی به بحث پرداختیم که ده مولفهٔ بسیار مهم روان‌شناختی از سیرهٔ عملی و رفتاری و گفتاری ایشان با استنادات لازم از متون روایی استخراج و عرضه گردید.

کلید واژه‌ها: روان‌شناسی دین خویی، روان‌شناسی معنویت، سیرهٔ روان‌شناختی رسول اعظم (ص)، بهداشت روانی، روان‌شناسی کمال.

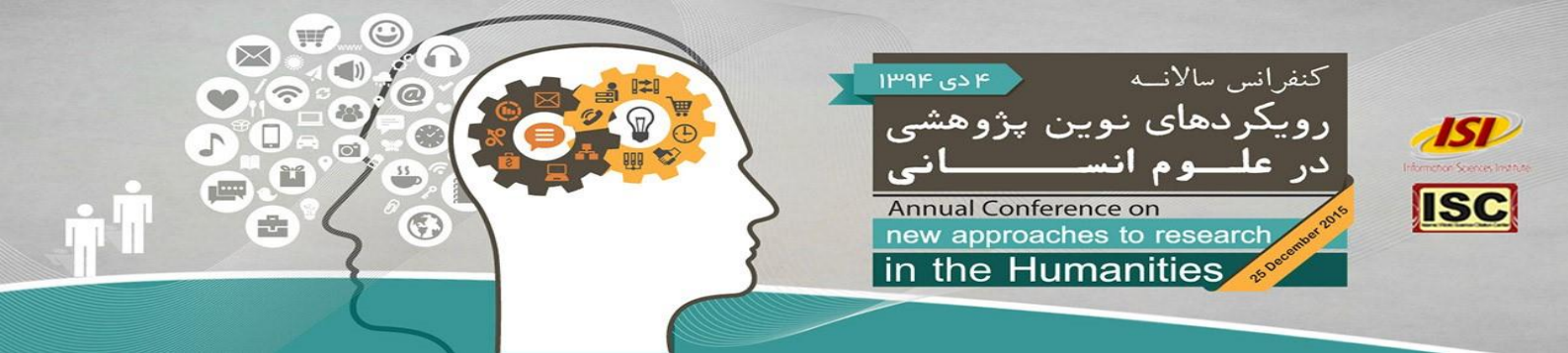
Spirituality Psychology

Case study: spiritual and psychological character of)
 Hussein Khanifar, Ph. D^f

Abstract:

۱
 ۲
 ۳

Professor, Tehran University

One of the main and old issues in psychology is spirituality psychology which has a background in depth changes and traditions of human knowledge. This issue is moved from birth to growth over time and is addressed via ethical, philosophical, cultural and religious perspectives. Existing works until the beginning of third millennium prove the claim.

In this article, while ethical, religious, spiritual and the aspects of spirituality psychology are addressed, its background is reviewed in various periods and then four principal services of psychology to religion are discussed including mental health, mental therapy, evolution psychology and ethics in psychology. Finally, psychological characters of Hazrat Mohammad (PBUH) are explained in a case study. In this line, ۱۰ important psychological aspects of His practical, behavioral and discourse characters are extracted and provided by mentioning necessary evidences.

Keywords: religious psychology, spirituality psychology, psychological character of Hazrat Mohammad (PBUH), mental health and evolution psychology.

Archive of SID

روان‌شناسی معنویت

مطالعه موردی: (سیرهٔ روانشناختی و فرهنگی نبی اکرم (ص))

دکتر حسین خنیفر^۱

فاطمه خنیفر^۲

مهدی عسکری^۳

مقدمه

روان‌شناسی معنوی و مذهبی^۴ که گاه تحت عنوان روان‌شناسی معنویت و دین (فونتانا^۵، ۲۰۰۳ ص ۲) نیز نامیده می‌شود از نظرگاه تاریخی و

۱ استاد دانشگاه تهران

۲ کارشناس ارشد علوم قرآنی و حدیث - دانشکده اصول الدین دزفول

۳ دانشجوی مقطع دکترا سیاست گذاری عمومی - واحد علوم و تحقیقات تهران

۴ . Religion & Spirituality Psychology

۵ . Fontana (۲۰۰۳)

دیرینگی هم عصر ادیان و دارای تاریخچه زادگی^۱ است و از طرفی نیز در طول تاریخ از قاعدهٔ پروردگی^۲ تبعیت می‌کند یعنی بسیاری از ابعاد اصول و مولفه‌های آن در طول شکل‌گیری و کمال ادیان قوام یافته است (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۹) به همین جهت مطالعه و تحقیق پیرامون روان‌شناسی معنوی چیزی نیست که از نظر تاریخچه به علم روان‌شناسی به معنای جدید مربوط شود. و در این زمینه گنجینه‌های علمی فراوان و باارزشی وجود دارد که پیرامون موضوع انسان در قالب کتابهای فلسفه، اخلاق، سیره انبیاء الهی و پیشوایان و صاحبان ادیان غیر آسمانی و مبشران زمینی نیز بحث نموده‌اند و دستیابی بدانها مستلزم فحص و غور فراوان در محتواهای دیرین و پسین است (راعی، نجفی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۵) بطور مثال اخیراً پژوهش‌های چندی در مورد اثر مذهب بر سلامت روان انجام شده است و یافته‌های پژوهش‌ها بیانگر اثر مثبت بر سازگاری، بهداشت روانی و کاهش علائم بیماری بوده است (گری و همکاران^۳، ۲۰۰۵، ص ۲۳) از طرفی نیز در جهان‌بینی اسلامی انسان مخلوقی است که در قرآن از او به عنوان اشرف مخلوقات، تکامل یافته‌ترین، زیباترین و پیچیده‌ترین مخلوق نام برده شده است (مهرمحمدی، ۱۳۸۶، ص ۳) و نیز کسی است که توانایی جانشینی خدا در زمین را دارد^۴ (سوره بقره، آیه ۳۰، و سوره ص، آیه ۲۶)^۵ مخلوقی است که هنگام زاده شدن بالقوه^۶ کمالاتی را دارد که میتواند آنها را به فعلیت برساند، و نیز ابعادی مشترک بین انسان و حیوان وجود دارد که عبارتند از جنبه ادراکی^۷ در انسان و سایر حیوانات و نیز جنبه شهوت و تداوم حیات و امثال آن، و وجه تمایز^۸ انسان و حیوان: داشتن ادراک، کشف خود^۹ و داشتن جهان‌بینی است که مقولهٔ معنویت در این بخش مطرح می‌شود (قریشی، ۱۳۸۰، ص ۱۳) به تعبیر سنت توماس آکیناس^{۱۰} که یک حکیم الهی بود «انسانها خویشاوند حیوانات و همسایگان فرشته‌ها هستند» (لان‌دین^{۱۱}، ۱۳۸۳، ص ۳۵) و تربیت و روان‌شناسی معنوی یکی از کارکردهای مهم و مؤثر بر حیات انسان است. این امر از دیرباز و در دورهٔ ظهور ادیان و خصوصاً در زمان حاضر که بشر گرفتار مؤلفه‌های قدرت^{۱۲}، سرعت^{۱۳}، فرصت^{۱۴}، اطلاعات^{۱۵}، ارتباطات^{۱۶} و دنیای مجازی است (پستمن، ۱۳۸۳، ص ۹۲) پررنگ‌تر نیز شده است و از موضوعات پرچالش است که از سوی متفکران مورد امان نظر بسیار قرار گرفته است و برخی صاحب‌نظران متاخر حتی بخش مهمی از منبع کنترل رفتارها را ناشی از مولفهٔ اعتقاد افراد می‌دانند که در مورد چگونگی کنترل^{۱۷} محیط مطرح است (راتر^{۱۸}، ۱۹۹۶، ص ۱۷۶) این اهمیت تا جایی است که برخی نحله‌های معنوی و اخلاق‌گرا، کلیت معنویت روانی و رفتاری را به آن نسبت می‌دهند یا مانند عاطفه‌گرایان^{۱۹} که مبنای اخلاق و ترجیحات ارزشی را عواطف و احساسات فردی می‌پندارند (هودسون^{۲۰}، ۱۹۷۰، ص ۲۱۸) در این نوشتار ضمن بررسی این ابعاد درصددیم تا با محوریت روان‌شناسی معنویت، بصورت موردی^{۲۱} حیات و سیرهٔ عملی و نظری حضرت رسول اعظم اسلام(ص) را مورد بررسی قرار دهیم.

بیان مسأله

در مبحث روان‌شناسی معنوی، در صورتی که به نحوی بتوان بین اعتباریات اخلاقی و ویژگی‌های روحی و روانی، جسمی و نتایج آن، یعنی تأثیری که در سعادت و کمال فردی و اجتماعی دارد، ارتباط برقرار نمود بهتر می‌توان انسان را در این مقوله تعریف و شناسایی کرد. در دههٔ هفتاد

- ۱ . Born
- ۲ . Made
- ۳ . Gary & other (۲۰۰۵)
- ۴ . Potentail
- ۵ . Perceptual
- ۶ . Distinction
- ۷ . Self-Discover
- ۸ . Sent Thomas Aquinas (۱۲۲۵-۱۲۷۴)
- ۹ . Lundin, Robert william (۱۹۹۶)
- ۱۰ . Power
- ۱۱ . Speed
- ۱۲ . Opportunity
- ۱۳ . Informations
- ۱۴ . Communications
- ۱۵ . Environment Contorol
- ۱۶ . Rotter
- ۱۷ . Emotivisit
- ۱۸ . Hudson
- ۱۹ . Case study

۴ . وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً
 ۵ . اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِیْفَةً فِی الْاَرْضِ

میلادی شارف^۱، ریمر^۲، واسرمن و جنینگر^۳ در زمینه ارتباط محیط و رشد معنوی و اخلاقی تحقیقاتی انجام دادند و به این نتیجه رسیدند که هر محیطی برای رشد اخلاقی^۴ و معنایی بستری فراهم می‌کند و در محیط‌های شکفته و بالنده، رشد معنوی و اخلاقی تسهیل می‌شود. (بنی اسدی، ۱۳۸۳، ص ۱۷۵) این مسئله در زمان ظهور ادیان مشهودتر بوده است و حتی ظهور ادیان و اعجازات آنها نیز همسویی شگفتی با نیازهای عصری و توانمندیهای محیطی و ساختار روانی مردم آن عصر بوده است (نوری، ۱۴۰۸، ه.ق، ص ۱۹۹)

از جهت بنیادی نیز، تأسیس نهادهای چند منظوره اجتماعی^۵، فرهنگی^۶، سیاسی و دینی توسط حضرت محمد(ص) و در فرایند فرهنگ‌پذیری^۷ و آموزش غیرمستقیم هنجارهای دینی^۸، بسیار تعیین کننده بود.

بررسی‌های روان‌شناختی مقدماتی بر شیوه مدیریت معنوی و دینی حضرت رسول بیانگر اهرم‌های نظارتی و ساز و کارهای روانی در سیره عملی و رفتاری آن حضرت در جامعه مدینه النبی(ص) است و صاحب‌نظران بسیاری بر این شیوه نوین و روان‌شناختی صحه گذاشته‌اند تا جائیکه پیامبر اکرم را انسانی معناگر، روان‌شناس و اصلاحگر اجتماعی می‌نامیدند (گریه^۹، ۲۰۰۶، ص ۲۱۸) و بخش معنوی و رفتاری آن یک سری دستورات اخلاقی کلی است - دارای جزئی‌نگری بیشتری است که باب اصالت این آئین را با پیامبر آن گره می‌زند (فوک^{۱۰}، ۲۰۰۵، ص ۱۲) این تحقیقات که عمده بحث آنها بر معنویت دینی و حیات رسول اکرم متمرکز بود زمینه‌ای برای مطالعه روان‌شناسان معنوی‌گرا شد که این گروه نیز در یکصد و پنجاه سال اخیر به حدی پیش رفتند که رابطه بین مذهب و معنویت را با بهزیستی و شادزی بودن انسان تأیید نموده از جمله گارتنر^{۱۱} و همکاران، ۱۹۹۱، هانگ^{۱۲}، ۱۹۸۳، میلر و اولسون^{۱۳}، ۱۹۸۸، ورب^{۱۴}، ۱۹۸۳، ماهونی^{۱۵}، لوچ^{۱۶} و هوگز^{۱۷}، کامستاک و پارتریج^{۱۸} و برخی تحقیقات نیز اثر مثبت نگرش مذهبی را بر سلامت جسم و روان تأیید نمودند که سوری^{۱۹}، هنزیکسون^{۲۰} و لونکوویست^{۲۱}، ۱۹۹۶، از آن جمله‌اند (صولتی، نجفی، نوری، ۱۳۸۵، صص ۲۷-۲۳)

لذا اینکه روان‌شناسی بعنوان یک دانش تجربی با دین چه مناسبتی دارد؟ و آیا دین بر روان‌شناسی تأثیراتی دارد؟ و آیا روان‌شناسی کاربردهایی در حوزه و قلمرو دین دارد؟ و بطور کلی تعامل روان‌شناسی و دین چگونه می‌باشد، و چه مناسبت‌هایی با هم دارند؟ اینها سئوالات و مسائل اساسی هستند که سعی می‌شود در این مقاله بدانها پرداخته شود.

پیشینه بحث

مقوله روان‌شناسی معنویت از دوره پیش از ادیان و قبل از میلاد و حتی در آراء و نظریات مصلحان بشری نیز ساری و جاری بوده است (سجادی، ۱۳۶۸، ص ۳۱) مبحث روان‌شناسی معنوی در برخی ادیان غیر آسمانی مثل بودیسم که طریقه شریف هشتگانه را عرضه کرده است نیز مطرح است که بطور مثال پنج دستور تحریمی دارد یعنی قتل، دزدی، دروغ، روابط نامشروع و مستی بر مبنای قاعده روانی نیروانا که همانا آرامش و نین وینایا^{۲۲} که ناظر به زندگی رهبانی است، نهاده شده است، آیین تائو دارای داتوته جینگ^{۲۳} است که دستوراتی است مبنی بر سلامت روان و عدم مداخله در نظم

- ۱ . Scharf
- ۲ . Raimer
- ۳ . Waserman & Jennings
- ۴ . Ethicul Growth
- ۵ . Communal
- ۶ . Cultural
- ۷ . acculturation
- ۸ . Religious norms
- ۹ . Hubert Grimme (۱۸۶۴-۱۹۴۲)
- ۱۰ . Fuck Johann (۱۸۶۴-۱۹۴۲)
- ۱۱ . Gartner
- ۱۲ . Hong
- ۱۳ . Miller & Olson
- ۱۴ . Werbe
- ۱۵ . Mahony
- ۱۶ . Loch
- ۱۷ . Hughes
- ۱۸ . Comstock & Partridge
- ۱۹ . Sorri,H.
- ۲۰ . Henriksson.m.
- ۲۱ . Lonnqvist.J.
- ۲۲ . Vinaya
- ۲۳ . Tao-Te ching

طبیعت است (فونتاناً، ۲۰۰۳، ص ۹۹) آئین کنفوسیوس شو-چی^۱ و اصول لی^۲ را عرضه می‌کند که قواعد رفتار مناسب در زندگی دینی، اجتماعی و خانوادگی را تبیین می‌کند. (برینکلی^۳، ۱۹۹۴، ص ۱۲۲) آیین هندو، منوسمیتا^۴ آثاری را عرضه می‌کند که به قرن دوم و اول قبل از میلاد باز می‌گردد و بر وداها یا ودها که ۲۸۰۰ سال قبل از میلاد نگاشته شده‌اند مبتنی است و نظامی را عرضه می‌کند که بر مبنای قلمرو الهی و بشری است و هنوز هم مبنای رفتار اجتماعی و دینی و رفتاری (روان‌شناختی) هندوها است. (اتواتر^۵، ۱۹۹۴، ص ۱۹۸)

همچنین در دوره ادیان آسمانی سنت‌های عرفانی مسیحی و کلیمی غیر تحریف شده بازگشت به مبداء را مطرح و بیان می‌کنند که روان انسان علاوه بر ستایش ابدی خداوند با او که منشأ کل هستی است متحد می‌شود. (گریفیث^۶، ۱۹۸۲، ص ۱۳۲) اخیراً نیز عده‌ای از متفکران مسیحی که خاستگاه روان‌شناختی دین را مدنظر دارند بهشت را امری روان‌شناسانه و توانایی زندگی صلح‌آمیز با خداوند و با دیگران دانسته و جهنم را بیگانگی از خداوند و در نتیجه ناتوانی در یافتن صلح و آرامش می‌دانند. (شاستری^۷، ۲۰۰۱، ص ۸۸) در آیین اسلام نیز که تمامت آن تحت عنوان دانش رفتار مطرح می‌شود واپسین‌ترین آیینی است که شفاف‌ترین نظام نامۀ زندگی معنوی و دنیوی در آن مطرح است که براساس قرآن و سنت و اقوال و کردار پیامبر(ص) بنا شده است (فونتاناً، ۲۰۰۳، ص ۱۰۰)

در برخی از ادیان زمینی که مصلحانی آنها را عرضه داشته‌اند به مقوله معنویت نگرشهای مختلفی وجود دارد. بطور مثال در دیدگاه بودایی‌ها هدف زندگی و حیات معنوی انسان فقط نیل به بهشت نیست بلکه دستیابی به نیروانا^۸ است. در مکتب تراودا^۹ که معروفترین مکتب در سریلانکا و آسیای جنوب شرقی است و از مکتب بودیسم متولد شده است، نیروانا را رهایی از زندگی با غلبه بر جاذبه‌های دنیای مادی تلقی می‌کند، در حالیکه مکتب مهاییانه^{۱۰} (که در تبت، چین و ژاپن رایج است) نیروانا را ثمره‌ای از زندگی می‌داند که با به فعلیت درآوردن ظرفیت‌های^{۱۱} نامحدود انسان به دست می‌آید.

به نظر برخی از روان‌شناسان مذهبی و از جمله روان‌شناسی مسیحی^{۱۲} و در برخی سنت‌های مسیحی - کلیسای کاتولیک روم و کلیسای ارتدوکس شرقی - این عقیده روانی و باور روان‌شناسانه به آخرت که بی‌عدالت‌های این دنیا را جبران کرده و سهم پرهیزگاران و بدکاران را به طور عادلانه پرداخت کند، برای افراد مؤمن که دارای روان‌شناسی عاقبت‌گرا و کامبخش هستند جاذبه‌های آشکاری دارد. این عقیده از بُعد روان‌شناسی معنوی و دینی تا اندازه زیادی ترس از مرگ^{۱۳} را کاهش می‌دهد (مرگ خویش و افراد محبوب) و ساحت‌هایی را نوید می‌دهد که دیگر از رنجها^{۱۴} و مشقت‌ها خبری نیست و از نظر معنوی جایی است که فرد مؤمن به خدا نزدیک شده و شاید نوعی احساس برتری به غیرمؤمنان را به دنبال آورد (بیاک^{۱۵}، ۱۹۹۱، ص ۹۶) این نگاه و نگره شباهت بسیار زیادی به دین اسلام دارد و جالب اینکه اغلب ادیان آسمانی و میسران زمینی که دارای مکتب معنوی یا معناگرا هستند به این مسئله، باورمندی درونی و نهادینه دارند و این پاسخی است به این سؤال که تعامل باورمندی روانی و دین چگونه باهم مناسب می‌یابند.

این مبحث بعدها تحت عناوین ارزشها و روان‌شناسی معنوی مطرح شده است تا جائیکه دونالد باتلر^{۱۶}، معتقدات که روان‌شناسی معنوی در هر جامعه فراتر از نظام آموزشی، رفتارهای پایدار^{۱۷} ایجاد می‌کند و از هر نهاد دیگر بیشترین سهم را در تبیین ارزشها دارد و هیچ مؤلفه دیگری به اندازه آن به دنبال تحقق فعل اخلاقی^{۱۸} و آرامش روانی نیست (باتلر، ۱۹۶۸، ص ۱۵۹) و به زعم نلر در نظام معنوی^۱ همه جا سخن از ارزشهاست (نلر^۲، ۱۳۷۷،

- ۱ . Sho-Chu
- ۲ . Li
- ۳ . Brinkley
- ۴ . Manu-Sambhita
- ۵ . Atwater
- ۶ . Griffiths,B.
- ۷ . Shastri,H.P.

۸. مرحله بالاتر از نیروانا نیز تحت عنوان پارانیروانا (Pari Nirvana) به معنای نیروانای نهایی است زیرا شخص اشراق یافته میتواند شکلی از نیروانا را درون خویش تا زمانی که در این دنیاست با روان و ارزشهای اعتقادی خویش، تجربه کند.

- ۹ . The Theravadin School
- ۱۰ . Mehayaneh
- ۱۱ . Capacites
- ۱۲ . Christian Psychology
- ۱۳ . Death
- ۱۴ .Sufferings
- ۱۵ . Bucke,R.M.(۱۹۹۱)
- ۱۶ . Batler ۱۹۶۸
- ۱۷ . Permanenc Behaviors
- ۱۸ . Ethicul Action

ص ۲۸) و به عقیده وارنوک احساسات^۳ و روان انسان عامل و علت شکل‌گیری گرایش‌های معنوی و احکام اعتباری (ارزشها) است (وارنوک^۴، ۱۳۶۱، ص ۲۰۹) و طبق پژوهش‌های مور نیازهای آدمی که دارای ابعاد روحی، روانی، جسمی و محیطی است آهسته آهسته او را به سوی حیات معنوی و اخلاقی می‌کشاند همانگونه که او را به سوی حیات اجتماعی هدایت کرده است (مور^۵، ۱۹۲۶، ص ۲۲۳) از محققان دیگر برجین نیز گرایش فزاینده به دین در قلمرو روان‌شناسی را در دنیای هزاره سوم مورد تأیید قرار داده است. وی همچنین ادغام چشم‌اندازهای^۶ دینی در روان‌شناسی را به منزله انقلابی توصیف نموده است که راه‌های جدیدی در نگرش ما نسبت به رفتار انسان و تغییرات آن می‌گشاید (برگین^۷، ۲۰۰۱، ص ۱۷۰)

آثاری مانند روان‌شناسی دین^۸ از ولف^۹ یا روان‌شناسی و دین نوشته آرگیل^{۱۰}، یا روان‌شناسی باورهای دینی^{۱۱} اثر براون^{۱۲} از منابع مشهور و متأخر روان‌شناسی معنوی هستند که به مباحثی روان‌شناختی پیرامون پیدایش دین، ضرورت آن در زندگی بشر و تأثیرات آن می‌پردازند.

روان‌شناسی معنوی در ادیان خدایاور

در ادیان خدایاور نظیر مسیحیت، اسلام، یهودیت و بعضی از ادیان کهن یا فرق ادیان یاد شده مزایای حاصله از حیات معنوی را ناشی از لطف خداوند بر بندگان و لیاقت شخصی^{۱۳} (روان هیات پذیر انسان و مبانی روان‌شناختی) که تحت عنوان روان سالم^{۱۴} و فطرت پاک عنوان می‌شود دانسته‌اند یعنی در حقیقت اساس آن ناشی از فیض الهی است که در نتیجه تسلیم در برابر اراده الهی به دست می‌آید (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۸۹) برای مثال، اسلام تأکید دارد که خداوند، بخشنده مطلق است و به همه محبت^{۱۵} می‌ورزد و به صفوف بهشتیان، یعنی کسانی که به سوی او نظر دارند و روح و روان خود را مالا مال از وجود او لبریز کرده‌اند خوشامد می‌گوید (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۸۹) قوانین رفتاری^{۱۶} و روانی مورد تأکید سنت‌های دینی که به تجربه‌های حیات و ممات منتهی می‌شود از طرفی مجموعه‌ای از دستورات و محرمان ادیان است و از طرف دیگر ارتباط فوق العاده محکمی با روان هیات‌پذیر آدمی دارد (بلوم^{۱۷}، ۱۹۹۱، ص ۶۶)

و از طرفی نیز خاستگاه بسیاری از شباهت‌ها^{۱۸} و تفاوت‌ها^{۱۹} در دستورات و نظام‌نامه‌های دینی مختلف در اعصار گوناگون در مسایل روانی و روان‌شناختی در شرایط زمانی، مکانی و محلی^{۲۰} و همچنین ضرورت اجتماعی نهفته است. (بیبه^{۲۱}، ۲۰۰۲، ص ۳۸۳) و امروزه نیز ارتباط ادیان با ابدان و روان که نوعی تکامل معنوی و دنیوی است محل تامل و مطالعه بوده و حتی استفاده از دین برای مهار افکار و اندیشه‌های روانی و رفتارهای اجتماعی کاملاً در قوانین و مقررات مشهود است. (پوورز^{۲۲}، ۲۰۰۳، ص ۱۱۲) مقصود از دین^{۲۳} در اینجا مفهوم الهی آن است و به معنای مجموعه گزاره‌هایی است که در منابع قدسی یا مقدس آنها را تعبداً می‌پذیریم. مقصود از دین در اینجا، ادیان الهی و آسمانی است ضمن اینکه به مکتب‌های زمینی نیز اشاراتی داریم. (آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۷) و مقصود از روان‌شناسی نیز مطالعه علمی رفتارها و فرایندهای روانی است (اتکینسون^{۲۴} و همکاران، ۱۳۷۰، ج ۱،

- ۱ . Spiritual System
- ۲ . Nelear
- ۳ . Sentiments
- ۴ . Varnok
- ۵ . Moore
- ۶ . Perspectives
- ۷ . Bergin,s
- ۸ . Psychology of Religion
- ۹ . Wulff,D.
- ۱۰ . Argyle,M.
- ۱۱ . The Psychology of Religious Behavior
- ۱۲ . Brown,B.
- ۱۳ . Informal Merit
- ۱۴ . Healthy Psycho
- ۱۵ . Love
- ۱۶ . Behavioral lows
- ۱۷ . Bloom,W.
- ۱۸ . Similavites
- ۱۹ . Differences
- ۲۰ . Local inclination
- ۲۱ . Behe,M.j.
- ۲۲ . Powers,j.
- ۲۳ . Religion
- ۲۴ . Etkinson & Others

ص ۳۵) که حاصل آن در مکتب‌های روان‌شناسی ظهور یافته است. و امروزه، چهار سرمشق مسلط وجود دارد که عبارتند از: ۱. رفتارگرایی^۱، ۲. روان تحلیل‌گری^۲، ۳. انسان‌گرایی^۳، ۴. مکتب شناختی^۴.

دین در روان‌شناسی دین

هدف از «دین» در روان‌شناسی دین، عمدتاً دینداری است. البته در نظرگاه متخصصان، از آن با (religion) تعبیر می‌نمایند ولی موضوع آنها بیشتر دینداری افراد است. (آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۹) تعریفی مؤثر و مناسب از دین را آرگیل و بیت هلامی ۱۹۷۵ ارائه کرده‌اند؛ بدین معنا که «دین نظام اعتقاد به خدا یا فردی فوق بشری، شعائر عبادی یا دیگر مراسم متمایل به چنین نیرویی است» (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۲۸) موضوع بحث غالب آثار مرتبط با روان‌شناسی دین مربوط به دینداری افراد است و تنها در موارد خاص، ممکن است به خود گزاره‌ها بپردازند. یکی از مناسبات دین و روان‌شناسی، در حیطه و قلمرو روان‌شناختی دین صورت‌بندی می‌شود که در حقیقت، یکی از شاخه‌های روان‌شناسی است. روان‌شناسی، دین را به عنوان یک موضوع، بررسی می‌کند؛ یعنی دینداری یا حالات نفسانی^۵ و پدیده‌هایی که در انسان در اثر ارتباط با دین یا نمودهای خارجی آن تحقق پیدا می‌کند؛ محور بررسی‌های روان‌شناسی دین می‌باشد. بهمین خاطر است که عده‌ای از متخصصان مطالعات دینی در رابطه با موضوع عمیقی چون دین اصرار می‌ورزند که ارائه تعریفی خاص از آن امکان‌پذیر است. (نیلسن^۶، ۱۹۸۸، ص ۱۳۱)

بطور کلی بحث از روان‌شناسی اسلامی و روان‌شناسی دینی (بطوراعم)، یکی از مصادیق مهم و بارز بحث «علم دینی» است.

خدمات‌های دین به روان‌شناسی

به زعم برخی محققین، دین در مقوله‌های رفتاری، خدمات زیادی به روان‌شناسی کرده است. همچنین در مقوله‌های مرگ، شادی، بهزیستی، تحمل آلام دنیوی، حضور خداوند در زندگی و امثال آن نیز از خدمات دین به روان‌شناسی است (هی^۷ و هیلدا^۸، ۱۹۸۷، ص ۱۹۰، برخی نیز معتقدند که دین در چهار محور باریگر دانش روان‌شناسی است که عبارتند از: ۱. بهداشت روانی^۹، ۲. روان‌درمانی^{۱۰}، ۳. روان‌شناسی کمال^{۱۱}، ۴. روان‌شناسی اخلاق (آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۱۳)

بهداشت روانی

در دانش روان‌شناسی از دیر باز به برخی روشها و عرصه‌ها توجه لازم صورت نگرفته است و یکی از عوامل جبران‌کننده این خلاء روان‌شناسی دین است که برخی از این ساحت‌های مغفول‌ناظر به ابعاد وجودی انسان بوده و بعضی از آنها به روشهای پژوهش باز می‌گردد. مقوله بهداشت روانی که در روان‌شناسی دین به آن توجه شایانی گردیده و در سیره پیامبر اکرم(ص) نیز به آن امعان نظر بوده است از این مقوله‌هاست. اخیراً نیز در اجلاس یونسکو ۲۰۰۱ صراحتاً اعلام شده بود که «یونسکو به بهداشت روانی در ابعاد زیستی، روانی و اجتماعی پرداخته و از رشد معنوی که عامل بهداشت روانی است) غفلت نموده است (آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۱۴)

امروزه الگوی سلامت در نزد صاحب‌نظران تنها منحصر به مسایل زیستی (سلامت بدن) نیست. و مهمتر از همه توجه عمده و مؤکد به مسایل روانی است. لذا بهداشت روانی یا سلامت روانی^{۱۲} براساس تعریف سازمان بهداشت جهانی عبارتست از: الگوها، روشها و تدابیری که زندگی راحت و بدون دغدغه و اضطراب را تأمین کند و به عبارت دیگر به معنی وجود وضعیت مطلوب و خوب حسی، روحی و اجتماعی فرد است که قابلیت ارتباط متعادل و هماهنگ با دیگران را داشته باشد (گنجی، ۱۳۷۶، صص ۹-۱۰ و آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۱۵)

روان‌درمانی

- ۱ . Behaviorism
- ۲ . Psychoanalysis
- ۳ . Humanism
- ۴ . Cognitive School
- ۵ . Sensual States
- ۶ . Nielsen, N.C.
- ۷ . Hay
- ۸ . Heald
- ۹ . Mental Hygiene
- ۱۰ . Psychotherapy
- ۱۱ . Ideal Psychology
- ۱۲ . Mental Health

دین ار دیرباز به مسئله روان رنجوری^۱ و مقابله با اتهام بیماران روانی به شیطان‌زدگی و طرد آنها پرداخته و درمان آنها را موکداً مطرح ساخته است. در این خصوص دین خدمات بسیاری به روان‌شناسی کرده است که امروزه مورد توجه قرار گرفته است که در دهه هشتاد برخی از محققین که آسیب‌های روانی و شخصیتی را مطالعه می‌کنند دریافتند آسیب‌هایی که منجر به مشکلات روحی می‌گردند در افراد دیندار گذرا، و درمان آنها راحت‌تر صورت می‌پذیرد. (سارگانت^۲، ۱۹۷۴، ص ۲۳۱) در کتاب روان درمانی، معنویت از ویلیام وست^۳ به تأثیرات دین و معنویت در بهبود و درمان بیماریهای روانی افراد توجه بسیاری شده است و یونگ نیز معترف است که تمام بیمارانی که در نیمه دوم عمرشان به من مراجعه کردند، (حدود ۳۰ سالگی به بعد) برای درمانشان یک راه دینی و روش دینی اثربخش^۴ وجود داشت. با اطمینان میتوان گفت که همه آنان از آن رو احساس بیماری می‌کرده‌اند که چیزی را که ادیان زنده هر عصر به پیروان خود عرضه می‌دارند، از دست داده‌اند (یونگ^۵، ۱۹۹۳، ص ۲۸۶ و آذربایجانی، ۱۳۸۵، ص ۱۵) از جمله روش‌های درمانی بیماریهای روانی که امروزه با استفاده از تعالیم ادیان در کلینیک‌های روان‌شناسی و روان پزشکی مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارتند از: مراقبه، توبه یا بازسازی روانی، مداومت بر ذکر و نماز و گوش دادن به آیات قرآن و درک معنای آن.

روان‌شناسی کمال

یکی از آثار مهم در این زمینه کتاب معروف شولتز یعنی «روان‌شناسی کمال» است که یکی از محورهای عمده دیدگاههایی که انسان به هنجار را معرفی می‌کنند، این است که از دیدگاه دین این سوال مطرح می‌شود که انسان کامل یا سالم چه کسی است؟ و همانطور که می‌دانیم در پاسخ به آن پهنه وسیعی از تعاریف ارائه و جالب اینکه الگوی دین از انسان کامل بسیار فراتر از معیارهای مادی و جسمانی به پیش می‌رود تا جائیکه در کمال متعالی حضرت امام علی(ع) می‌فرمایند: ما نیامده‌ایم تا در این دنیا برتر باشیم، بلکه آمده‌ایم که از این دنیا برتر باشیم (برازش، ۱۳۶۸، باب الف) در دیدگاه برخی صاحب‌نظران درک ابدیت و بی‌مکانی و دسترسی به معرفت حقیقی و احساس فرخندگی عامل آرامش^۶، خوش بینی^۷ و سرور دائمی است و حتی تجربه‌های شگفت به‌همراه دارد (استیس^۸، ۱۹۹۰، ص ۲۱۰)

اخلاق و روان‌شناسی

امروزه عقیده بر این است که شق چهارم و مکمل شقوق سه‌گانه پژوهش، مشاوره و درمان، موازین اخلاقی است. مبحث اخلاق، مبحث مهمی است تا جایی که حدود و ثغور رفتارها، واکنش‌ها، تعبیرها و قضاوت‌ها به نوعی به مقوله اخلاق بازمی‌گردد. از طرفی نیز اعتباریات اخلاقی از طبیعت خودگرایی فرد برمی‌خیزد و شکل می‌گیرد. این اعتباریات اگر چه فطری نیستند، چون با هدایت فطرت و طبیعت شکل گرفته به صورت طبیعت ثانویه درمی‌آید. یعنی آدمی به سبب ضرورت‌های فردی بر اساس اصل استخدام به اجتماع روی می‌آورد. یعنی ضرورت او را به حیات اخلاقی نیز می‌کشاند. لذا آدمی از نظر روانی و مبانی روان‌شناختی آهسته آهسته به سوی حیات اخلاقی کشیده می‌شود همانگونه که قبل از آن به سوی حیات اجتماعی کشیده شده است. (مور^۹، ۲۰۰۲، ص ۱۸۲)

سیره روان‌شناختی پیامبر اکرم (ص)

همانگونه که در تبیین مسئله اشاره شد تمامت رسالت نبوی - که به اصطلاح ادیبان یکی از سه موعود خداوند است و تحت عنوان «موعود مکمل» نامیده می‌شود که برای تکمیل سلسله پیامبران و ختم ارسال رُسل آمده است - مقوله اخلاق فردی، اجتماعی انسان است که منتهی به آرامش، کمال، وصول به غایت نهایی انسان و شکستن مرزهای مادیت و محصوریت در دنیای فانی است. تمامت سیره رفتاری و عملی پیامبر اسلام براساس موازین روان‌شناسی است و فلسفه رسالت آن «موعود مکمل» ارائه الگوی جامع و روان‌شناختی در همه وجوه برای بشریت جهت نیل به سعادت واقعی است تا جائیکه شرح حال نویسان پیامبر اکرم (ص) تا قرن بیست و یکم بر کامل بودن الگوهای رفتاری و معنوی و اخلاقی پیامبر در ارائه دین مبین اسلام و تأثیرات جاودان آن بر انسانها تأکید صریح داشته‌اند (پورنقشبند، ۲۰۰۶، ص ۱۰) یکی از الگوهای رفتاری مورد تبلیغ پیامبر که اثر روانی فوق‌العاده‌ای بر مخاطب می‌گذارد، مقوله تکریم همدیگر است که عامل اصلی پیوندهای اجتماعی و تحکیم روابط است. لذا می‌فرماید: هرگاه یکدیگر را دیدار نمودید با «سلام» و «دست دادن» همراه باشد (قمی، ۱۳۸۰، ص ۴۶۵) این دستور

۱ . Neurosis
۲ . Sargant,L. (۱۹۷۴)
۳ . Wiliam West
۴ . Effectiveness
۵ . Yong,C.G. (۱۹۹۳)
۶ . Quiescence
۷ . Optimism
۸ . Stace
۹ . Moore,G.E.

معنوی و اخلاقی امروزه در روان‌شناسی تحت عنوان امنیت روانی افراد از همدیگر است و حتی آنرا مشابه اصل «همیمسا» یعنی دوری از خشونت و گرایش به همونوع دوستی و اظهار آن که در آیین بودا است شبیه دانسته‌اند. (فونتان، ۲۰۰۳، ص ۳۶۲)
در زیر به ده الگوی روان‌شناختی پیامبر اشاره می‌کنیم:

۱. اجتناب از خشونت و خشم

در میان الگوهای رفتاری حضرت پیامبر اعظم (ص) که مبنای روان‌شناختی عمیق دارد و عامل آسایش و آرامش است اجتناب از خشونت و خشم است. لذا می‌فرماید خشم و خشونت رفتاری، ایمان را فاسد می‌کند. چنانکه سرکه عسل را^۱ (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۳۶۹) هنگامه غلبه خشم و خشونت رفتاری در انسان آدمی بصورت ناخودآگاه رفتارهایی را به ظهور می‌رساند که آسیب‌های جبران‌ناپذیری خواهد داشت لذا در روایت دیگری می‌فرماید هنگام خشم بعلت عوارض روانی و مهلک آن سه کار را انجام ندهید: صحبت نکنید، تصمیم نگیرید، حرکت نکنید (ناصری، ۱۳۸۵، ص ۹۹) و این همان چیزی است که ژان استوتزل نیز در کتاب روان‌شناسی اجتماعی به آن اشاره می‌کند که «انسان خشمگین نابیناست (استوتزل، ۱۳۷۰، ص ۱۲۸).

۲. رعایت اعتدال و میانه‌روی

در قرآن کریم امت اسلام را امت وسط می‌نامد و پیامبر اکرم در الگوهای رفتاری خویش همیشه منادی رعایت اعتدال و میانه‌روی است. زیاده‌روی در بسیاری از امور سبب پشیمانی است لذا پیامبر می‌فرمود «وسط، اعتدال است»^۲ (ابن حنبل، ۱۳۶۰، ج ۳، ص ۳۲) در رفتارها نیز پیامبر اکرم همواره بحث اعتدال و میانه‌روی را گوشزد می‌نمودند و در مسایل اقتصادی نیز به همین صورت بود زیرا بخش مهمی از زندگی معنوی انسان حیات اقتصادی است که اعتدال در آن لازم و ضروری است. تا جائیکه می‌فرماید «بهترین کارها حد وسط آنهاست»^۳ (ابن حنبل، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۸)

۳. معاشرت نیکو

یکی از خصائل رفتاری و روانی پیامبر اکرم (ص) شهرت به معاشرت نیک با ارحام (صله ارحام) و قاطبه مردم است و شاید یکی از دلایل انتشار دین اسلام نیز این مؤلفه رفتاری و روان‌شناختی پیامبر اعظم (ص) بود تا جائیکه نسبت به نیازمندان این مسئله را بصورت دستور اخلاقی عرضه می‌کند و می‌فرماید: «بر شماست که نیازمندان را دوست داشته باشید و با آنان نشست و برخاست کنید»^۴ (ری شهری، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۵۷)

۴. انصاف‌گرایی در رفتار

از عوامل اساسی در روان‌شناسی معنویت رعایت ترازوهای رفتاری و قضاوتی است این امر موجب افزایش احترام، اعتماد افراد و بالا رفتن مقام و منزلت فرد می‌شود یکی از الگوهای رفتاری، عملی، تبلیغی و تأکیدی پیامبر اکرم (ص) که تأثیرات روانی بسیار زیادی بر خلق و خوی طبقاتی آنزمان گذاشت انصاف ایشان در قول و فعل بود پیامبر می‌فرمودند: در همه مواقع عادل باشید و حق هیچکس را در عمل و گفتار ضایع و پایمال نکنید این رویه موجب افزایش دوستی و علاقه به فرد منصف و عادل می‌گردد. پیامبر اکرم (ص) وائمه (ع) بر این امر اهتمام خاص داشته و معتقد به منافع عمومی در رعایت این امر می‌باشند پیامبر اکرم (ص) در این زمینه می‌فرماید: خوشا به حال کسی که اخلاقی پاک، و نهادش پاکیزه و نیاتش شایسته و ظاهرش پسندیده باشد، زیادی مال خود را انفاق کند واز زیاده‌روی در گفتار امساک ورزد و با مردم با انصاف رفتار کند (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۶۶، ص ۴۰۰)

۵. رفق و مدارا در ابعاد فردی و اجتماعی

قاعده رفق و مدارا مانند آهنربای اخلاقی عمل می‌کند. انسان‌ها بنده محبت و شیفته رفاقت صادقانه‌اند و دوستی‌های قلبی را با روان هیات‌پذیر خود بخوبی درک می‌کنند. روان‌شناسان بر این عقیده‌اند که رفق و مدارا در هرگونه رابطه و تعامل انسانی، مهمترین قاعده ساماندهی و تنظیم صحیح روابط و تعامل‌هاست. لذا در خصوص پیامبر آورده‌اند که «پیامبر (ص) گشاده‌رو و خوش‌اخلاق و نرم‌خو بود نه خشن و درشت‌خو»^۵ (تهرانی، ۱۳۷۶، ص ۱۵)

ایشان از غلظت‌های بی‌مورد و شدت‌های نابجا سخت‌پرهیز داشت و هرگز برای پیشبرد اهداف خویش از حرکت‌های تند و عاری از رفق و مدارا

۱. الْقَضَبُ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الْحَلُّ الْعَسَلَ .
۲. الْوَسْطُ الْعَدْلُ .
۳. خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا .
۴. عَلَيْكُمْ بِحُبِّ الْمَسَاكِينِ وَ مُجَالِسَتِهِمْ .
۵. كَانَ دَائِمَ الْبُشْرَى ، سَهْلَ الْخُلُقِ ، كَيِّنَ الْجَانِبِ ، لَيْسَ بَقَطٌّ وَ لَا غَيْطٌ .

بهره نگرفت و می فرمود: «خدای متعال همانگونه که مرا به برپایی واجبات فرمان داده، به مدارا با مردم فرمان داده است» (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۷۵، ص ۵۳)

۶. ترویج صلح و آرامش روانی

در آیین کنفوسیوس بصورت ویژه‌ای بر صلح و آرامش تأکید و انسان کامل شدن را مستلزم آرامش‌گرایی انسان می‌داند (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۳۶۲). لذا پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «هرکس برادر با ایمانش را با گفتن کلامی ملاطفت‌آمیز و غم‌زدا، مورد تکریم قرار دهد تا وقتی او شادمان است، گوینده آن سخن همواره در سایه رحمت گسترده الهی به سر می‌برد»^۲ (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۲۰۶)

از طرفی واژه اسلام از سلام به معنی صلح است؛ معنای دوم آن تسلیم است، تسلیم خدایشدن و خدمت همزمان، پیامبر اسلام آخرین پیامبری است که اسم او هرگز بدون اضافه شدن سلام خدا بر او ذکر نمی‌شود و این یکی از نشانه‌های بُعد روانی مسئله است (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۳۶۳)

۷. حسن خلق و زیبایی گفتار

حسن خلق رابطه‌ها را استوار و روان‌های انسانی را لطیف نگه می‌دارد و پیوندها را صمیمی‌تر می‌نماید فونتانا می‌نویسد: محمد (ص) قواعدی رفتاری و سنت‌های اخلاقی ویژه‌ای به جا گذاشت که از هر چیزی که در اروپا رایج بود، بالاتر بود. (فونتانا، ۲۰۰۳، ص ۳۶۵) به همین سبب مدال افتخار جاودان الهی بر تارک نام حضرت محمد (ص) می‌درخشد که «تو برستی که دارای اخلاق عظیم و بلندمرتبه هستی»^۳ (سوره قلم، آیه ۴) کلام نرم، رفتار شایسته، قاطعیت بجا و عدم اختلاط خشونت با قاطعیت، گفتار مؤدبانه و پرجاذبه، تحمل و بردباری فراوان و چهره گشاده و بشاش از مظاهر و جلوه‌های «حسن خلق» است که تمام آنرا در وجود مبارک حضرت پیامبر اعظم اسلام (ص) شاهد بوده‌ایم. پیامبر اکرم (ص) برای تثبیت و گسترش همین کمالات اخلاقی و «خوش خوبی» برانگیخته شد که می‌فرمود: «گاهی انسان در سایه خوشخویی، به مقام و مرتبه روزهداران شب زنده‌دار می‌رسد»^۴ (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۷۱، ص ۲۸۰)

۸. عاقبت اندیشی و تفکر و تدبیر

یکی از مؤلفه‌های زیبای روان‌شناسی معنوی تدبیر و عاقبت اندیشی است، انسان موجودی است که دارای مشخصه تفکر است و تفکر انسان گذرگاه معرفت و شناخت است. پیامبر اکرم (ص) در مبانی روان‌شناختی و سیره عملی و گفتاری خویش همیشه منادی تفکر و تدبیر بوده است. لذا می‌فرمود: «من تو را سفارش و نصیحت می‌کنم به این که هر زمان تصمیم‌گرفتی کاری انجام دهی در عاقبت آن کار بیندیشی، پس اگر عاقبت آن رشد در پی داشت انجام دهی و اگر عاقبت آن گمراهی و تباهی است از آن دست بکشی و رهایش کنی»^۵ (تهرانی، ۱۳۷۶، ص ۳۸۶)

۹. عزت نفس و کرامت درون

یکی از آموزه‌های روان‌شناختی بسیار ارزشمند و زیبا در سیره عملی و گفتاری حضرت رسول اکرم (ص) که امروزه در آثار روان‌شناسی بالاخص در نظریه مزلو (هرم نیازها) نیز مطرح است مقوله عزت نفس^۶ است. عزت به معنای بزرگی و سرفرازی و رسیدن به مراتب والای انسانیت، یعنی اتبات حقایق است. راه رسیدن و وصول به عزت در مسیر تربیتی پیامبر اکرم (ص) عدم خوار ساختن خویش و اتصال به معبود مطلق یعنی خداوند است. چنانکه می‌فرماید: «هر عزتی که از خدا نیست، ذلت است»^۷ (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۲) و باز می‌فرماید: «نیازها و خواسته‌های خود را با عزت نفس بخواهید»^۸ (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۵۲۰)

۱۰. استقلال و سرفرازی روانی

۱. إن الله تعالى أمرني بمداراة الناس كما أمرني بإقامة الفرائض.
۲. مَنْ أكرمَ أَخاهُ الْمُؤمِنِ بِكَلِمَةٍ يُطِيفُ بِهَا وَفَرَّجَ عَنْهُ كُرْبَتَهُ لَمْ يَزَلْ فِي ظِلِّ اللَّهِ الْمُدْوِدِ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ مَا كَانَ فِي ذَلِكَ.
۳. إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ.
۴. إِنَّ الرَّجُلَ يُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ.
۵. فَإِنِّي أَوْصِيكَ إِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرٍ فَتَدَبَّرْ عَاقِبَتَهُ فَإِنَّ يَكُ رُشْدًا فَأَمْضِهِ وَإِنْ يَكُ غِيًّا فَانْتَهُ عَنْهُ.

۶. Self-esteem

۷. كُلُّ عَزٍّ لَيْسَ بِاللَّهِ فَهُوَ ذُلٌّ.
۸. أَطِيبُوا الْحَوَائِجَ بِعِزَّةِ الْأَنْفُسِ.

یکی از بالاترین درجات روانی انسان احساس استقلال^۱ است زیرا از کمالات و ابعاد ارتقایی انسان به شمار می‌رود. جامعه انسانها از افراد تشکیل می‌شود که در تعامل با هم و مکمل هم هستند اما ضرورت دارد که در بسیاری از امور به مرحله استقلال فکری، عملی و روحی و روانی رسیده باشند و سربار دیگران باقی نمانند پیامبر اکرم (ص) می‌فرمودند: «رانده از نیکی و رحمت است، آن که خود را سربار دیگران کند» (کلینی، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۲) انسانهای مستقل به نوعی کارآفرینی^۲ را تجربه می‌کنند و از دسترنج خود دیگران رانیز بهره‌مند می‌سازند، مقوله استقلال مورد نظر حضرت پیامبر اکرم (ص) در همه امور است که ساده‌ترین آنها مسایل اقتصادی است که می‌فرماید: «از دسترنج خود بهره‌مند شوید» (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۶۶، ص ۳۱۴) و پیچیده‌ترین آنها مسایل روانی، تصمیم‌سازی، ثبات رای، داوری و قضاوت، واقع بینی و استقلال تفکر روانی است.

نتیجه‌گیری

یقیناً انتفاع باب در مباحث روان‌شناسی معنویت با یک مقاله، کار سختی است خصوصاً وقتی که بخواهیم سخن را به سیره عملی و گفتاری یک انسان شاخص مانند حضرت رسول اعظم اسلام (ص) به پایان برسانیم. همانطوریکه در طول مقاله تبیین شد مبحث دیرین و وزین روان‌شناسی معنویت به فراخنای تاریخ سابقه دارد و در برخی آثار تحت عنوان روان‌شناسی دین نیز نام برده شده است و از دوره ادیان زمینی و آسمانی به مؤلفه‌ها و ابعاد آن توجه فراوانی گردیده است. صورتی که در متون مقدس (عهدین) و بالخصوص قرآن کریم بسیاری از مباحث معنوی و دینی مرتبط با روان هیات‌پذیر انسان در قالب‌های تمثیل، داستانواره، دستور اخلاقی، و حتی روش درمان مورد اشاره و تأکید و تصریح بوده است و همانگونه که در تبیین مسأله آمد تأثیرات فراوانی در سعادت و کمال انسان بجای می‌گذارد و محققان و اندیشمندان شرقی و غربی به آن امان نظر داشته‌اند که نظریات فوک، فونتانا، میلر و اولسون، ماهونی، گارتنر، یونگ، آدلر و امثال آنها حائز اهمیت است. در این مقاله به مبحثی مستقل در خصوص دین در روان‌شناسی دین پرداختیم که بیانگر هدف از «دین» در این دانش است و سپس به خدمات دین به روان‌شناسی پرداختیم که لازم است در این بخش تصریح کنیم خدمات دین منحصر در این چهار محور نمی‌باشد و می‌توان در مقالاتی مستقل و مجزا به مباحثی همچون روان‌شناسی معنوی و یادگیری، روان‌شناسی معنوی و درمان‌های جسمی، روان‌شناسی معنوی و کار و امثال آن پرداخت که تنها برخی از این ابعاد بصورت ضمنی در بررسی سیره روان‌شناختی حضرت پیامبر اعظم اسلام (ص) در ادامه مقاله مورد اشاره و استناد و تحلیل قرار گرفت. در زیر به برخی راهکارها و پیشنهادات نیز اشاره می‌گردد.

۱. روان‌شناسی معنویت یا «دینی» مقوله‌ای است وسیع و ژرف که می‌توان هر ساله یا هر دو ساله همایشی با این عنوان و از منظرگاههای تخصصی به آن پرداخت.
۲. روان‌شناسی دینی را می‌توان در ادیان مختلف به صورت تطبیقی نیز مورد مذاقه و بررسی قرار داد.
۳. جای کارگاههای تحلیل و بررسی ابعاد روان‌شناسی معنویت نیز خالی به نظر می‌رسد که می‌توان از صاحب‌نظرانی از دنیای اسلام و غرب و صاحب‌نظران داخلی استفاده نمود.
۴. سیره رسول اعظم اسلام (ص) بصورت اختصاصی در ابعاد روان‌شناسی معنوی و دین‌گرا در مباحث خانواده، کودک، ادیان، علم، دنیا و آخرت و امثال آن قابل تأمل و بررسی عمیق‌تر است.
۵. مبانی زیبا شناختی روان‌شناسی معنوی که مالا مال از لطافت و ارزشهای کیفی است و خصوصاً در آموزه‌های عملی (سیره پیشوایان) و گفتاری (روایی پیشوایان) منعکس شده است گنجینه‌ای است که مجال را برای تدوین دایره‌المعارف روان‌شناسی معنویت می‌گشاید.

منابع و مأخذ:

۱. آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۵) **مناسبت‌های دینی و روان‌شناسی**، قم: حوزه علمیه قم، فصلنامه پژوهشی و اطلاع‌رسانی سال هفتم، شماره اول.
۲. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۳۶۰) **مسند ابن حنبل**، لبنان: بیروت، منشورات دارالفکر.
۳. اتکینسون و همکاران (۱۳۷۱) **زمینه روان‌شناسی**، ترجمه: نقی براهنی و همکاران، تهران: انتشارات رشد.
۴. استوتزل، ژان (۱۳۷۰) **روان‌شناسی اجتماعی**، ترجمه: علی محمد کاروان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. برازش، علیرضا (۱۳۶۸) **معجم غرر الحکم و درر الکلم**، تهران: انتشارات امیرکبیر
۶. بنی اسدی، نازنین (۱۳۸۳) **مدیریت مشارکتی معلمان و ارتباط آن با رفتار جامعه**، تهران: دانشگاه تهران، فصلنامه روان‌شناسی و علوم

۱ . Independence

۲ . مَلْعُونٌ، مَلْعُونٌ، مَنْ أَلْفَى كُلَّهُ عَلَى النَّاسِ.

۳ . Entrepreneurship

۴ . كُلُّوا مِنْ كَدِّ أَيْدِيكُمْ.

- تربیتی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، سال ۴، شماره ۲.
۷. پورنقشبند، نادر (۲۰۰۶) **برخورد اسلام شناسان غرب با سیره رسول اکرم(ص)**، تهران: خبرنامه انجمن تاریخ پژوهان، (کتیبه) شماره ۶.
 ۸. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۶) **سیره نبوی**، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
 ۹. راعی، مسعود، نجفی، مصطفی (۱۳۸۰) **بررسی مکانیسم‌های مقابله و ارتباط آن با سلامت روان**، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه و انستیتو روان پزشکی تهران.
 ۱۰. ری شهری، محمد مهدی (۱۳۸۲) **میزان الحکمه**، قم: انتشارات دارالحديث.
 ۱۱. سجادی، سید محمد (۱۳۶۸) **روان‌شناسی شخصیت**، تهران: دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
 ۱۲. صولتی دهکردی، سید کمال، نجفی، مصطفی، نوری قاسم آبادی، ربابه (۱۳۸۵) **بررسی رابطه بین نگرش مذهبی مهارت‌های مقابله و سلامت روان در دانشجویان**، تهران: همایش نقش دینی در بهداشت روان، ج ۲.
 ۱۳. قمی، شیخ عباس (۱۳۸۰) **سفینه البحار و مدینه الحکم والائثار**، تهران: انتشارات سنایی.
 ۱۴. کلینی، جعفر بن محمد (۱۳۷۹) **فروع کافی**، تهران: انتشارات اسلامی.
 ۱۵. گنجی، حمزه (۱۳۷۶) **بهداشت روان**، تهران: انتشارات ارسباران.
 ۱۶. لاندین، رابرت ویلیام (۱۳۸۳) **نظریه‌ها و نظام‌های روان‌شناسی (تاریخ و مکتب‌های روان‌شناسی)** ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: موسسه نشر و ویرایش
 ۱۷. مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۸) **بحار الانوار**، ج ۶۶، تهران: انتشارات مؤسسه وفا.
 ۱۸. مهر محمدی، محمود (۱۳۸۶) **برنامه درسی در هزاره سوم**، قم: سمینار علوم تربیتی و روان‌شناسی.
 ۱۹. ناصری، احمد (۱۳۸۵) **سیره عملی پیامبر اکرم(ص)**، کانادا: مؤسسه الزهرا.
 ۲۰. نوری، میرزا حسن (۱۴۰۸ ق.) **مستدرک الوسایل**، قم: مؤسسه آل البيت (ع).

۲۱. Atwater, P.M.H. (۱۹۹۴) **Beyond the Light: Near Death Experiences-The fullstory**. London: Thorsons.
۲۲. Behe, M.J. (۲۰۰۲) **Darwins Black Box**. New York: Siman & Shuster. Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. **The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience** London: Routledge.
۲۳. Bergin, S. (۲۰۰۱) **Eduating for social Responsibility, Educational Leadership** Vol ۵۲. No. ۷.
۲۴. Bloom, W. (۱۹۹۱) **The New age: An Anthology of Essentail Writings**, London: Rider.
۲۵. Brinkley, D. & Perry, P. (۱۹۹۴) **Saved by the Light**. New York: Villard Books. Brook, S. **The Oxford Book of Dreams**. Oxford: Oxford University Press.
۲۶. Buke, R.M. (۱۹۹۱) **Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind**, New York: Dutton (First Published)
۲۷. Fontana David (۲۰۰۳) **Psychology, Religion, and Spirituality**. Pub. @ religions. Ir. & Blackwell Publition.
۲۸. Fuck, Johan (۲۰۰۵) **Islam & Mohammad**, Combridge Publition.
۲۹. Gary, S. & Other (۲۰۰۵) **Relationship between Religion & History**. Journal of Traumatic Stress.
۳۰. Griffiths, B. (۱۹۸۲) **The Mawiage of East and West**. London: Collins.
۳۱. Grimme Hubert (۲۰۰۶) **Mohammad**. Prophet Arabians Munchen Publition.
۳۲. Hay, D. and Heald, G. (۱۹۸۷) **Religion is good for you**. New Society, London: Routledge.
۳۳. Hudson, W.D. (۱۹۷۰) **Modern Moral Philosophy**. New York: Anchor.
۳۴. June, C.G. (۱۹۹۳) **The sprit in Man, Art ran literature**, London Ark Paper backs.
۳۵. Moore, G.E. (۲۰۰۲) **Pricipia Ethica**, London: Combridge.
۳۶. Nielsen, N.C. (۱۹۸۸) **Religions of the world**. New York: ST. Martin's Press.
۳۷. Power, J. (۲۰۰۳) **Introduction to Tibetan Buddhism**. Ithaca, NY: Snow Lion.
۳۸. Rotter, J.B. (۱۹۹۶) **Generalized Expectancies of Internal Versus External Control of Reinforcement**. Psychological Monographs: General and applied. Health Psychology.
۳۹. Sargant, W. (۱۹۷۴) **The mind Possessed: A Physiology of Possession, My stoicism, and Faith Healing**.

